

To middelalderlige figurstager

Af Ole Schiørring

1. Indledning

For arkæologen er det vigtigt at kunne datere og mil-jøbestemme de genstande, han beskæftiger sig med. Dette kan ofte være vanskeligt, hvis genstanden ikke gennem sin form, funktion eller dekoration umiddelbart kan indpasses i en større kendt gruppe af tilsvarende genstande. Problemet bliver forstærket i de tilfælde, hvor det drejer sig om løsfund, og hvor man ikke kan støtte sig til en udgravnings supplerende udsagn.

De to middelalderlige figurstager, der her skal præ-senteres, har det fortrin, at de – trods manglende danske paralleller – både form- og tidsmæssigt indgår i en stor gruppe af tilsvarende stager, der i middelalderens sidste halvdel var et populært stykke inventar i mange bedrestillede hjem i store dele af Europa.

De to lysestager er støbt i en messinglegering, og alene materialet giver et fingerpeg om, i hvilket miljø stagerne skal indpasses. Lysestager i metal var i middelalderen mest udbredt som kirkeinventar, og herfra er bevaret en række stager i både bronze, messing og jern. Stager af træ og ikke mindst af brændt ler har dog også været benyttet i kirkerne (1). Fra de verdslige huse kendes ikke mange stager bevaret, og i de fleste hjem må olielampen, ofte i smedejern, have været den almindeligste lyskilde foruden den såkaldte 'tyristik', der var en lang tynd fyrretræspind, der når

den blev antændt brændte i kort tid med et klart lys. I middelalderens senere del synes stager af metal at blive mere almindelige i verdslige huse, og stager i messing og jern er bevaret. Ofte forekommende blandt jordfund er lysestabilen, der er en lille lysepibe i jern, der med en spids kunne indsættes i en stolpe eller i væggen. Regulære stager forekommer imidlertid også, og på denne tid er det, at den såkaldte »gotiske« stager finder sin endelige form. Denne er opbygget i tre klare funktionsbestemte dele, nemlig en fod, et skaft og en lyseholder, benævnt en lysepibe. Fra slutningen af 1300-årene og fremefter følger alle stager denne klare opbygning, trods forskelle i udformning og dekoration.

Det skal imidlertid pointeres, at de manglende fund af metallysestager kan skyldes, at mange blev omsmeltet og metallet genbrugt i nye stager, der fulgte en ny tids smag og mode.

De skriftlige kilder viser, at det i slutningen af middelalderen ikke var usædvanligt, at et borgerhjem rådede over et sæt messingstager og ofte havde flere (2).

2. De to danske stager

De eneste kendte danske figurstager fra middelalderen er begge fremkommet som jordfund på Fyn, nemlig dels et fra Svendborg by og et fra Næsbyhoved slot ved Odense. Begge stager er udformet som små mode-

klædte mænd, der i den ene hånd eller i begge har holdt en lysepibe, hvori voks- eller tællelyset har været placeret.

Figurstagen fra *Svendborg* (fig. 1) blev fundet i 1942 ved en grundudgravning i Gerritsgade 10. Den fremkom i ca. 2 meters dybde og blev indleveret til Svendborg Museum uden yderligere fundoplysninger (3).

Figuren forestiller en mand, kun 14 cm høj, der er støbt i en messinglegering og hul indvendig. Hele figuren er bevaret udover en afbrækket venstre fod. Manden er iført en kort snæver trøje med et kraftigt mar-

ret liv. Ærmerne er vide og posede med en sammen-snrøring ved håndleddet. Trøjen er nederst afsluttet med en fremhævet kant, der kan illudere en skindbesætning, men vel snarere et kraftigt lænde- eller prydbælte. På benene er figuren iklædt stramme hoser og på fødderne har den de karakteristiske snabelsko. Manden har fuldskæg og på hovedet sidder en flad-puldet hat. Begge arme er udstrakte og i hver håndflade har der i en gennemboring siddet en lysepibe, der nu begge er forsvundet. Figuren har oprindeligt stået fastloddet til en standplade, der antagelig har været båret af tre ben, således at figuren trods sin form har været opbygget som de almindelige »gotiske« armstager med fod, skaft og lysepiber.

Fig. 1 a-b. Figurstage fra Svendborg af messing. Højde: 14 cm. Foto: Svendborg Museum 1980.

Fig. 2 a-b. Figurstage af messing fra Næsbyhoved slot. Højde 7 cm. Foto: Nationalmuseet 1980.

Den støbte figur virker plastisk grov i enkelthederne og mundens konturer er yderligere fremhævet med en supplerende ridsning efter støbningen.

Stagen fra *Næsbyhoved* slot (fig. 2) blev fundet så tidligt som i 1764 og kom til Nationalmuseet i 1854 (4). Det var historikeren Vedel Simonsen, der havde fået stagen foræret af slotstomtens daværende ejer, købmand Østrup, der for at bruge området til landbrug havde foretaget planeringsarbejder (5).

Også denne figur er støbt i en messinglegering, men er massiv og kun 7 cm høj. Modsat den stående Svendborg-figur forestiller denne en mand, der knæler på sit højre knæ og med højre hånd fremstrakt, medens venstre hånd støtter mod hoften. Manden er iklædt en højhalset snæver trøje, der ned fortil er lukket med en snøring eller knappede bånd. Nederst på trøjen en fremhævet kant som på Svendborg-figuren, der også her må tolkes som et lænde- eller prydbælte. Trøjens ærmer er posede og en enkel stregdekoration på venstre ærme viser en sammensnøring ved håndledet. På benene ses snævre hoser, hvorimod skoene på grund af størrelsen ikke viser særlige karakteristika. Ansigtet er skægløst og frisuren meget kort og »grydeklippet« med en kraftig midterskilning.

I højre hånd har manden holdt en nu afbrækket lysepibe og hele figuren har været anbragt på en standplade, antagelig båret på tre ben. På grund af stagens lidenhed har det været vanskeligt at flytte rundt med den, og derfor er der bag på manden anbragt et lille håndtag, således at stagen kunne bæres i lighed med de senere kammerstager.

3. Datering

Begge stager er opbygget efter de principper, der kendetegner den udviklede »gotiske« stage, hvilket ikke gør dem ældre end sidste halvdel af 1300-årene. Imid-

lertid kan denne datering udbygges ved hjælp af deres klædedragt, der for begge stagers vedkommende har forbillende i den burgundiske mode. Fra midten af 1300-årene var hoffet i Burgund modeskabende for store kredse af Europas adel, hvilket smittede af på det bedre borgerskab. Den korte trikotagtige dragt med den snævre trøje og hoser optræder i Burgund omkring 1350 (6) og i sin helt korte form holder den sig århundredet ud, hvorefter trøjerne bliver lidt længere. På samtidige bogillustrationer ses det, at man til denne dragt ofte bar et kraftigt lænde- eller prydbælte, som begge stager er forsynet med (7). *Næsbyhoved*-mandens højhalsete trøje forekommer ofte i perioden 1400-1450, hvor den korte tætte frisure med midterskilning også er almindelig (8). Svendborgmandens snabelsko var i modecentrene allerede kendt omkring 1100, men forsvandt igen for senere at blive gængse omkring 1400 (9).

Tilsammen viser klædedragten en mode, som man omkring 1400 kunne træffe i de førende kredse i Europa, men da moden måske kommer senere til Danmark, og da den holder sig en tid ind i 1400-årene, må de to stager dateres til 1400-årenes første årtier.

4. De to stagers europæiske paralleller

Gennem det meste af middelalderen var det ikke ualmindeligt at udforme lysestager i skikkelse af dyrefigurer eller menneskeskikkelser. Der findes en lang række eksempler på romanske stager udformet som drager, løver, riddere og kombinationer af disse, som f.eks. de mange såkaldte Samson-stager, forestillende kampen mellem Samson og løven (10). For mange af disse ældre stager gælder det, at det primære var stagens skulpturelle udformning og i mindre grad funktionen som stage. En del af disse stager må, skønt de nu oftest er bevaret som kirkeinventar, have været benyttet i

verdslig sammenhæng. Til verdslig brug var ihvertfald den store mængde af stager, udformet som lysebærende mænd, der fra midten af 1300-årene bliver meget populære over det meste af Europa.

Disse stager, opbygget som alle »gotiske« stager, blev produceret, helt på industriel form, i de store metalstøbningscentre i Flandern og Tyskland. Førre blandt disse var byen Dinant ved Maas-floden, hvor der indtil byens totale ødelæggelse i 1466 foregik en bronze- og messingproduktion af brugs- og kunst-

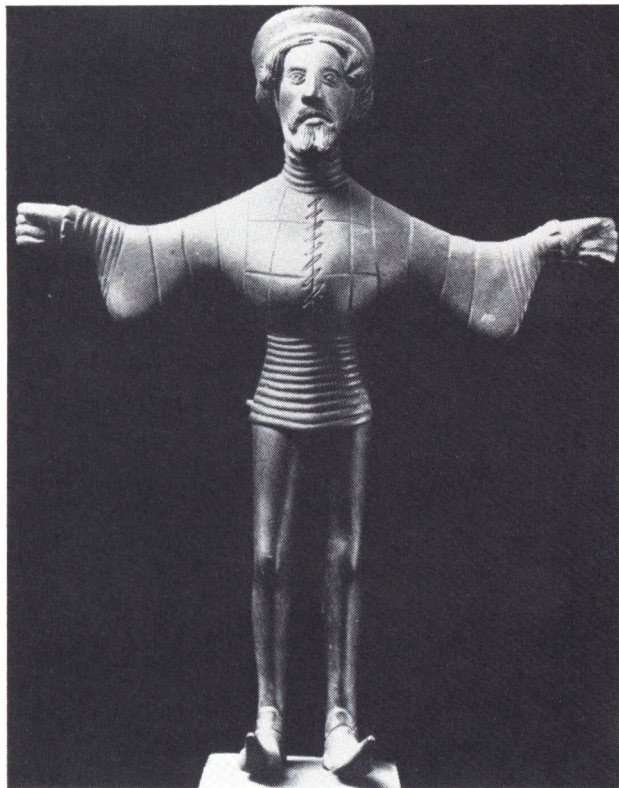

Fig. 3. Figurstage af messing fra Maas-dalen. Højde: ca. 16 cm. Efter Wechsler-Kümmel 1962.

genstande af en så høj kvalitet, at sådanne produkter uanset produktionssted blev benævnt dinanterier (11). Også figurstager blev produceret her, og fra dette område stammer den smukt udførte stage på figur 3. Figuren mangler både standsokkel og lysepiber, men lighedspunkterne med Svendborg-stagen er evidente, skønt udførelsen er af langt højere kvalitet. Denne stage dateres efter dragten til 1400-årenes første del. I Frankrig kendes en lang række tilsvarende stager fra Flandern, og ved alle er personerne iklædt modedragter fra omkring 1400, med store lighedspunkter til de to fynske stager (12). Også i Tyskland var der flere steder en omfattende industri af sådanne metalprodukter bl.a. i Lothringen, i byerne ved Rhinen, i Niedersachsen samt i de westfalske byer Fritzlar og Minden, hvor man i udstrakt grad kopierede andres produkter og eksporterede disse bl.a. til Skandinavien (13).

Produktionen af figurstager synes imidlertid at være koncentreret i det sydtyske område og især omkring Nürnberg, hvorfra stagen på figur 4 stammer. Denne stage vides at være produceret i et meget stort antal identiske eksemplarer, der gennem handel er blevet udbredt til hele det centrale Europa (14). Stagen er endnu bevaret med begge lysepiber og standsokkel og viser den klare opbygning i adskilte elementer. Stagen dateres efter dragten til slutningen af 1300-årene og begyndelsen af 1400-årene. Det hænder af og til at der til museer indkommer eksemplarer af denne stage, samt at man kan finde den i antikvitetsbutikker. Det skyldes at museet i München i slutningen af 1800-årene lavede en gipskopi, der siden har dannet forlæg for tusindvis af afstøbninger (15).

Svendborg-stagen har sit forbillede i denne etablerede kreds af figurstager, der særligt omkring 1400 og de efterfølgende årtier bliver udbredt.

Anderledes stiller det sig med Næsbyhovedstagen trods de mange ligheder stagerne imellem. Den knælende mand tilhører formmæssigt en ældre gruppe af stager fra perioden omkring 1300 (16). Denne gruppe består af knælende mænd, alle identisk i form med Næsbyhovedstagen, men større idet de måler mellem

Fig. 4. Sydtysk figurstage af messing, antagelig produceret i Nürnberg. Højde: 23,6 cm. Foto: Bayrisches Nationalmuseum, München.

12 og 16 cm. Deres klædedragt viser evt. et italiensk produktionssted. Disse knælende mænd adskiller sig desuden ved at knæle direkte på det frie underlag og således være uden standsokkel, et træk der også gør dem ældre. Udover denne ensartede gruppe af knælende mænd kendes fra Frankrig en enkelt stage, udformet som en 1400-tals-klædt mand, med kort trøje og prydbælte, stående på en trefodet sokkel og med en lysepipe i venstre hånd (17). Trods mindre forskelligheder er den i form identisk med Næsbyhovedstagen og viser at motivet har holdt sig, også ud over 1300-årene.

De to fynske stager indgår således i den store gruppe af europæiske stager, men hvor de er lavet kan vanskeligt siges. De to stager virker i deres udførelse, både teknisk og kunstnerisk ikke som importartikler og kvalitetsmæssigt er der store forskelle i forhold til de viste europæiske produkter. Snarere må man regne med, at de er lavet i et hjemligt værksted og antagelig med et importeret eksemplar som forlæg. At sådanne forlæg ikke er kendt herhjemme må som nævnt skyldes omsmeltning. Der er således intet der taler imod at stagerne kan være lavet i f.eks. Odense eller Svendborg, og et nyligt udgravet bronzestøberværksted i Odense viser da også, at støberen foruden klokker kunne støbe gryder og prydsøm (18). Måske har støberen eller en anden håndværker udført de små figurstager på bestilling.

Stagerne må som før nævnt have hørt hjemme i det økonomisk bedre stillede borgerskab eventuelt adelen. Både Næsbyhoved slot og Gerritsgade var bolig for bedre stillede. Om stagen fra Næsbyhoved har tilhørt slotsherren eller forvalteren kan ikke afgøres, men stagen fra Svendborg må have tilhørt en af de velstående borgere eller købmænd, der boede på dette hovedstrøg nær Sct. Nikolai kirke.

Fig. 5. Fragment af landsknægtstige. Totalhøjde: 15 cm. På Nationalmuseet. Foto: forf.

Fig. 6. Sydtysk landsknechtstage i messing. Efter V. Baur 1977.

5. Senere figurstager

Motivet med at forme lysestager som tidstypiske mænd fortsatte middelalderen ud og langt op i renæssancen. Fra 1500-årene kendes en særlig populær

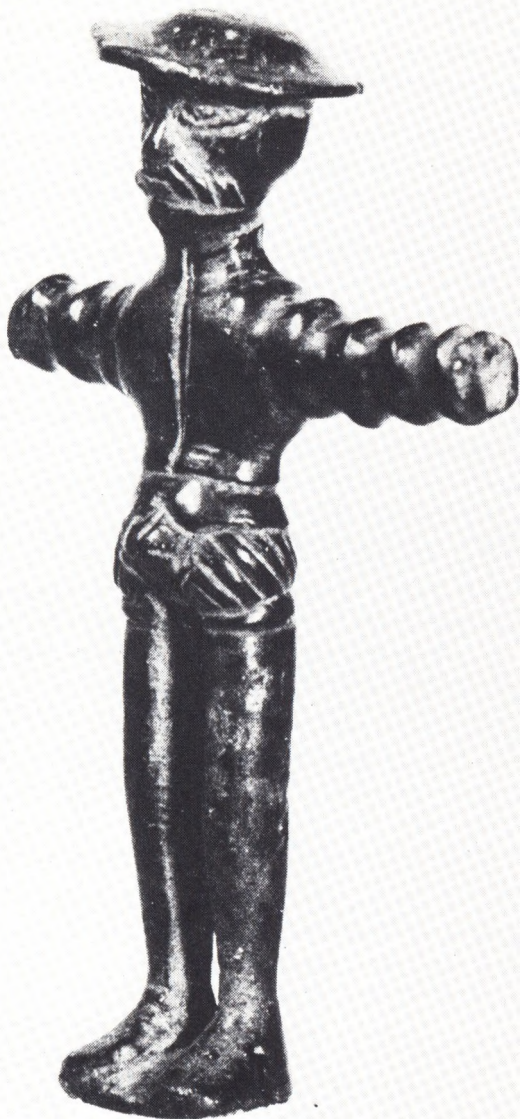
gruppe, nemlig stager i landsknechtskikkelse. Landsknechte var på dette tidspunkt et velkendt fænomen i det krigsførende Europa, skønt ikke vellidt af alle. Imidlertid var de meget vellidte som lysestager, og store mængder blev produceret og eksporteret, særlig fra de tyske produktionssteder.

Fra Danmark kendes flere eksempler på sådanne stager. På Nationalmuseet befinder sig et fragment af en sådan stage (fig. 5) (19). Kun den øverste del af kroppen er bevaret, medens underdelen er resultatet af en reparation. I begge hænder har han holdt en lysepibe, hvoraf den ene endnu er bevaret. Klæde- dragten er landsknechtens karakteristiske, hvor både ærmer og forstykke af trøjen er udskåret, så man kunne se det farverige stof bagved. Denne stage fra 1500-årene er antagelig importeret fra det sydtyske område, hvorfra stagen figur 6 stammer. Denne stage er helt bevaret og viser så store ligheder med den forrige, at de kunne komme fra samme værksted.

Fra Østermarie på Bornholm kendes en jordfunden stage, der forestiller en landsknecht (fig. 7) (20). Stagen er fragmenteret og mangler både fod og lysepiber. Den er lavet i messing og 11,7 cm i højden. Klæde- dragten viser landsknechtens i midten af 1500-årene, hvor bl.a. den såkaldte skamkapsel foran bliver overdimensioneret.

I to andre tilfælde kendes sådanne stager, fordi de er blevet foræret til kirker. Det drejer sig om en stage i Lødderup kirke på Mors, der nu sidder som vægstage. Oprindeligt har den velklædte mand (30 cm høj) været anvendt som bordstage i et verdsligt hjem omkring 1550 (21).

I Malmø St. Petri kirke findes en meget stor stage af denne type (fig. 8). Ifølge et inventarium fra kirken i 1638 var stagen på dette tidspunkt helt komplet. Stagen dateres til slutningen af middelalderen (22).

*Fig. 7. Landsknægtstage fra Østermarie på Bornholm. Højde: 11,7 cm.
Foto: Hans Kapel.*

Fig. 8. Figurstage fra St. Petri kirke i Malmø. Foto: Theodor Wählin 1906.

Den lille gruppe af danske figurstage fortæller om de forbindelser, der i sidste del af middelalderen var mellem landet og de store produktionssteder i Europa, men vigtigere er det, at de bidrager med endnu en brik angående middelalderens bolig og de ting menneskene omgav sig med – selvom der i dette tilfælde kun er tale om en mindre, men velstillet kreds af middelalderborgere.

Noter

1. En generel oversigt over lysestager kan fås i Liebgott 1973 og Baagøe 1962.
2. Jørgen Olrik: Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 år siden. 1903.
3. Stagen har på Svendborg Museum mus. nr. 15945. Jeg takker museumsinspektør Henrik M. Jansen for tilladelse til at publicere stagen.
4. Stagen på NM II, mus. nr. DCCCXLVIII.
5. Vedel Simonsen: Borgruinerne. Første hæfte. Næsbyhoved og Ørkel. København 1813, s.53-54.
6. Boucher 1967, s.194 ff.
7. ibid. s.197.
8. ibid. s.198.
9. Nørlund 1941, s.81.
10. Falke & Meyer 1935, s.31 ff.
11. Jarmuth 1967, s.118.
12. d'Allemagne 1891, s.183 og 207.
13. Baagøe 1962, s.32.
14. Identiske eksempler af denne Nürnberg-stage kendes fra Arkæologisk Museum i Prag, Szendrő og Buda slot i Ungarn, (jfr. L. Gerevich: The Art of Buda and Pest in the Middleages. Buda-pest 1971), Passau (jfr. Barthel 1958).
15. Baagøe 1962, s.39.
16. Falke & Meyer 1935, nr. 207-213.
17. ibid. nr. 527.
18. Fund af bronzestøberi i Overstræde matrikel 1846. Udgravet 1979 af Jens Vellev for Møntergården, Odense. Fundet er under bearbejdning og oplysningerne er venligst givet af cand.mag. Jens Vellev, Århus.
19. Stagefragmentet i NM II, nr. 16758. Den bevarede overdel er 5 cm høj. Jeg takker museumsinspektør Niels-Knud Liebgott for tilladelsen til at publicere stagerne fra Nationalmuseet.
20. Stagen befinder sig på Bornholms Museum, Rønne. Mus. nr. 3700. Jeg takker cand.phil. Per Kr. Madsen for denne henvisning.
21. Danmarks Kirker, Thisted Amt II, 1942, s.789-790 (afb.).
22. Lennart Tommer i Malmö Stads Historia. Stadens historia före 1500. Malmö 1971.
- * Efter artiklens færdiggørelse har Mogens Bencard henledt min opmærksomhed på en gruppe af tilsvarende stager fra Østtyskland. Her kendes ialt en halv snes, der både omfatter stående og knælende mænd. Stagerne er alle importstykker fra Sydtykland og dateres til omkring 1400. En del af stagerne er fremkommet som jordfund.
Jfr. Günter Rennebach: Zwei mittelalterliche Bronzeleuchter als Bodenfunde. Ausgrabungen und Funde, Band 24 24, 1979, Heft 3, s. 155-157. Akademie-Verlag Berlin.

Litteratur

- d'Allemagne, Henry-René: Historie de luminaire depuis l'époque romane jusqu'au 19e siècle. Paris 1891.
- Baagøe, Johan Hedemann: Messinglysestagen i stilhistorien. Arv og Eje 1962, s.23-26.
- Barthel Gustav. Armleuchter. Artikel i Reallexicon zur Deutschen Kunstgeschichte. Vierter Band (1958), spalte 1088-1106.
- Baur, Veronika: Kerzenleuchter aus Metall. Geschichte-Formen-Technik. München 1977.
- Boucher, Francois: A History of Costumes in the West. London 1967.
- Erixon, Sigurd: Mässing. Genoptrykt Lund 1978.
- Falke, Otto v. & Erich Meyer: Bronzeeräte des Mittelalters, I, Berlin 1935.
- Jarmuth, Kurt: Lichterleuchten im Abendland. Braunschweig 1967.
- Liebgott, Niels-Knud: Lys. Nationalmuseet 1973.
- Nørlund, Poul: Dragt. Nordisk Kultur XV, B. Stockholm 1941.
- Wechssler-Kümmel, Sigrid: Schöne Lampen, Leuchten und Leuchtern. München 1962.